

АРТЫҚ КАРИМОВ МИЙРАСЛАРЫ МУЗЕЙДЕ

Нарымбетова В.А.

*Бердақ атындағы Қарақалпақ әдебияты тарихы мамлекетлик музейи «XIX әсир
Қарақалпақ әдебияты» бөлими аға илимий хызметкери*

DOI: <https://doi.org/110.5281/zenodo.20308733>

Әдебиятымыз, мәдениятымыз тарийхында елеўли из қалдырған тулғалардың хұрметин өз жайына қойыў, олардың ибратлы ислерин көпшилик арасында үгит-нәсиятлаў, әсиресе хәзир арамызда жоқ, бирак изинде бийбаха мийрас қалдырған әдебий тулғалардың мийнетлери менен өсип киятырған жас әўладты таныстырыў арқалы илимли-билимли етип тәрбиялаўға өз үлесимизди қосыў хәр бир зыялы инсанның парызы болып табылады.

Усы көзқарастан дәретиўши тулғалардың архивлеринде сақланып қалған материаллар үлкен әҳмийетке ийе. Биз бул мақалада миллий әдебияттаныў илимимиз тарийхында белгили орны бар илимпаз, филология илимлериниң кандидаты, «Бердақ» атындағы мамлекетлик сыйлықтың лауреаты, Қарақалпақстанға мийнети синген илим ғайраткери Артық Каримовтың музей фондына тапсырылған қолжазба хәм басқа да материалларына азы-кем шолыў жасаймыз.

Артық Каримов 1926-жылы Қарақалпақ Республикасының Кегейли районының 1-аўылында (хәзирги Нөкис районы) туўылған. 1934-1941-жылға дейин М.Горький атындағы мектепте оқыған. 1943-жылы Шымбайдағы муғаллимликке таярлайтуғын қысқа курсын питкерип, Кегейли районының Пахтаабад, Чапаев, Шолан, Ақтерек мектеплеринде 1951-жылға дейин муғаллим болып иследи. 1949-жылы Хожелидеги педагогикалық училищениң сыртқы бөлимин жумыстан қолын үзбей оқып питкерди.

1951-1955-жылы Нөкис Мәмлекетлик педагогикалық Институтының Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетинде оқып билимин жетилистирип, 1955-жылдан берли Өзбекстан Илимлер Академиясының Қарақалпақ филиалының Н. Даўқараев атындағы тарийх, тил хәм әдебият институтында аға илимий хызметкер, 1981-1987-жылларда әдебият бөлиминиң баслығы болып мийнет еткен. Қырқ жылдам аслам бир мекемеде- Н. Даўқараев атындағы тил хәм әдебият институтында аянбай мийнет еткен.

Артық Каримов Ташкенттеги Пушкин атындағы тил хәм әдебият институтының сыртқы бөлимде аспирант болып, 1963-жылы «Жийен

Жыраўдың өмири хәм творчествосы» деген темада кандидатлық диссертациясын жақлап шығады.

Артық Каримов тәрeпинен қарақалпақ классик шайырларының өмири хәм дәрeтпелери, фольклорымыздың көп ғана бай мийраслары жыйналды. 1955-1985-жыллар аралығында Республикамыз аймағына, хәттеки, оннан тысқары үлкелерге де шөлкeмлeстирилген көп ғана әдeбий хәм фольклорлық сапарларға белсене қатнасты. Олардың жуўмақлары хәққында бир-биринен қызықлы бахалы материаллар жыйнайды, мақалалар жәриялайды.

Ол жоқарғы оқыў студентлери ушын қарақалпақ әдeбияты сабақлығы (1983), мектеплер ушын оқыў сабақларын жазыўға, Қарақалпақ фольклорының көп томлығын баспаға таярлап шығарыўға белсене қатнасты.

Быйыл оның 100 жыллық юбилейи жәмийетшилигимиз тәрeпинен кеңнен белгиленбекте.

А.Каримовты перзентлери: « – Әкемиз перзент тәрбиясына жүдә жуўапкершиликли еди, бизлерге әдиўли әке, мийирман дос бола билди. Әкемиз даўысын шығарып, я бақырып, я биреўмизге шапалақ берип көрген емес. Ол жүдә мийримли, кең хәм киши пейилли инсан еди, хәр биримиздиң қайсы пәнге қызығатуғынымызды бахлап барады, күнделиклеримизди хәптесинде тексерип отырады, хәттеки ата-аналар жыйналысына да өзи барып, устазларымыз бенен тығыз байланыста болды» [1:] – деп еслейди.

Мине усындай әдeбият тараўында пидайы мийнет еткен А.Каримовтың перзенти Раўия Каримова тәрeпинен 2026-жылдың 31-март күни Бердақ атындағы Қарақалпақ әдeбияты тарийхы мәмлекетлик музейиниң фондына бир қанша бийбаха мийнетлери (260 (еки жүз алпыс)тан зыят) – мақалалар топламының, илимий жумысларының қолжазбалары, жазыўшы, шайыр, илимий хызметкерлердиң мийнетлерине пикирлери, сондай-ақ Артық Каримовтың илимий мийнетлерине берилген илимпазлардың пикирлери хәм рецензиялары, 1986-1990-жылларда ислеген илимий жумыслары бойынша қысқаша есабы, 1959-жыл март-апрель айларындағы экспедиция дала жазыўлары, 1962-жыл апрель-май айларында Тахтакөпир, Шымбай, Мойнақ, Қоңырат районларында шөлкeмлeстирилген әдeбий экспедиция дәўиринде жыйнаған дала жазыўлары, хұжетлери, медаллары, услап тутқан буйымлары тапсырылды. Буның ушын биз музей жәмәәти атынан оның перзентлерине терең миннетдаршылығымызды билдиремиз.

Биз музейимизге қабыл етилген А. Каримовтың қолжазбаларының айрымларына тоқтап өтиўди мақул көрдик. «Жийен жыраўдың өмири хәққында» деген мийнетинде Жийен жыраўдың өмири туўралы мағлыўматлар ең дәслеп шайырдың өз творчествосынан мәлим екенлиги, Жийен хәққында биреўден биреў еситип, ядта сақлап жүрген қатықулак

шежире адамлардан жазып алынған, халық арасында шашылып жүрген шығармаларын бирим-бирим жыйнап, тәртиплестиріп алғы сөз бенен тәмийинлеп 1969 хәм 1985-жыллары «Посқан ел» деген ат пенен өз алдына топлам етип баспадан шығарғанлығы хаққында мағлыұматлар киритилген.[2:№6]

«Бердақтың әуладлары» деген мийнетинде Бердақтың өзи, тууысқанлары, олардың перзентлери, өзиниң балалары, ақлық-шаулықлары хаққында мағлыұматлар берилип, олар Қарақалпақстанның Мойнақ, Шымбай, Кегейли, Қараөзек, Нөкис, Тахтакөпир, Қоңырат районларында туратуғынлығы, әлбетте Бердақтың шығармаларын хәм өмирбаянын жыйнауда оның ақлық-шаулықлары изертлеушилерге үлкен жәрдем көрсеткенлиги хаққында айтылып, шайырдың шығармалары хәм өмири тууралы мағлыұматларды жыйнау, изертлеу жұмыслары еле дауам ететуғынлығына тоқтап өткен.[3:№4]

Оның 1969-жылы «Әмиүдәрья» журналының №10 санында жарияланған «Әдебий мийрасларымызды үйренейик» атамасындағы мақаласында бизге аты хәм шығармалары мәлим, бирақ изертлеу объектине ийе емес хәм шығармалары баспа жүзин көрмеген шайырларымыздың өмирин хәм дөретиушилигин изертлеу хәзирги күнниң актуаль мәселелериниң бири деп сөз етилген.

«Октябрь аударыспағына шекем қарақалпақ халқының арасында жасап, халықтың ауыр турмысларын өз көзи менен көрип, оған жаны ашып, бул жағдайларды дөретиушилигинде сәулелендирген бир қанша шайырлардың аты хәм қосықлары бизге мәлим. Бундай шайырлардан Жийен жырау, Күнхожа, Әжинияз, Бердақ, Омар, Өтеш хәм тағы басқаларының өмири хәм дөретиушилиги белгили дәрежеде изертлеу объектине ийе, изертленип атыр. Бирақ та Жаңабай шайыр, Бегжан шайыр, Хожамет шайыр, Аннакул, Әбдиқадир хәм тағы басқа шайырларымыздың өз заманындағы аянышлы турмысты, халықтың ауҳалын, социаллық жақтан теңсизликте сүўретлейтуғын баҳалы шығармалары еле баспа жүзин көрмеді. Усы ўақытқа шекем революцияға дейинги жасаған шайырлардың аты аталғанда, олардың қатарынан бул шайырлардың гейпараларының аты да, шығармасы да гәп болмайды. Мәселен, Жаңабай шайыр тууралы еки рет газета бетинде статья жәрияланды, бирақ шайырдың халық аузында айтылып жүрген қосықлары басылып шықпады.

Оның «Қазы-ийшан» қосығы мектеп хрестоматиясынан орын алған мененде, бул қосық халық қосығы қатарында жиберилген. Ол қосық та еле толық емес.

Сондай-ақ, Бегжан шайырды алып қарайық. Ол туұралы хешқандай мақалада жазылмады, оның бірде қосығы жарық көрмеді» – деп усы мақалада жоқарыдағы аты аталған шайырлардың хәммесине тоқтамастан, көбирек жыйналған материаллар тийкарында Бегжан шайыр хәққында қысқаша мағлыұмат берип өтеди.[4:№10]

«Бегжан шайыр Нурым улы 1855-жылы, хәзирги Мойнақ районының Ақбеткей аўылсоветиндеги «Қара бесқум» деген жеринде туўылған. Шайыр өзиниң балалық ўақтың хәм өмирин сол жағадағы «Көл саға», «Көк өзек», «Жалайыр», «Дәўқара» деген жерлерде өткерген. Ол қарақалпақтың мүйтен урыўының самат тийресинен. Шайырдың әкеси Нурым деген киси ағаш устасы болған. Бегжан шайырдың өзиниң хат оқып, хат жаза алатуғын дәрежеде ғана саўаты болған. Сонлықтанда ол халық арасында көбинесе «Юсип-Зылийха», «Дәрийха», «Ер Зийўар» хәм басқада қыссаларды намаға салып оқып беретуғын қыссахан болған. Өмириниң ақырына таман шайыр Гүрленге барып моллашылық хәм талап ислеген. Сол жерде жүрип 1908-жылы қайтыс болған.

Бегжан Нурым улының шайырлық таланты он төрт, он бес жасларында ақ қатар курбы-қурдасларын күлки етиў, тойларда бет ашар айтыўлардан хәм жазып бериўден басланады. Шайыр буннан соңғы жыллары жәмийеттеги болып атырған қыйын турмысларды көрип, социаллық теңсизликти, халық массасының ериксизлигин көрсететуғын қосықлар жазыў дәрежесине дейин көтериле алады.

Шайырдың көпшилик қосықлары өз өмириниң белгили бир эпизодларына арналған. Мәселен: «Сәлем деңиз» деген қосығы Қазалыда күнликшилик етип жүрген өзиндей күнликшилердиң турмысына арналып жазылады. Бул қосықта шайыр Қазалыда күнликшилик етип жүргендеги өзиниң хәм қасындағы жолдасларының турмысының аўырлығын көрсетип, елиндеги ата-анасына, қатар-қурбыларына сәлем жоллайды. Елинен айрылып, күнликшилик турмысты басынан кеширип атырған бир ғана шайырдың өз басындағы жағдай емес. XIX әсирдиң ақыры XX әсирдиң басында, улыўма революцияға дейин, Қарақалпақ жарлыларының турмыс жағдайы усындай еди» – деп шайыр хәққында дәслепки пикирлерди билдиреди [4:№10]. Буннан басқада А.Каримов архивинен жүдә көп қолжазбалар, қолтаңбалы китаплар, хәр қыйлы илимий бағдардағы мийнетлер, методикалық хәм оқыў қолланбалары алынды. Олардың хәммеси туұралы бир мақала көлеминле толық сөз етиў мүмкиншилиги жоқ. Биз оның мийнетлери менен танысар екенбиз, 40 жылдам аслам бир мекемеде – Н.Даўқараев атындағы тил хәм әдебият институтында аянбай

мийнет еткен Артық Каримовтың илимий дәретиўшилиги өзиниң рәң-бәрәңлиги менен айырылып туратуғынлығының гуўасы болдық.

Жуўмақлап айтқанда, қарақалпақ классик әдебиятының хәм фольклорының белгили изертлеўшиси А.Каримовтың архивинен алынған мийнетлери бизди бул илимпаз туўралы еле де илимий-теориялық пикирлер жүритиўге ийтермеледи. Әлбетте, бул алынған мийнетлер миллий әдебиятымыз бенен ол ҳаққындағы илимниң раўажланыўыда үлкен мийнет сиңирген устаз алымлардың ибратлы ислери ҳаққында еслеп турыў, өсип киятырған жас әўладтың тәлим-тәрбиясында үлкен роль ойнайтуғынлығын билдиреди.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Қызы Раўия Каримованың еске алыў дәптеринен.
2. Жийен жыраўдың өмири ҳаққындағы мағлыўмат «Әмиўдәрья» журналы №6 саны, 1963.
3. «Бердақтың әўладлары», «Әмиўдәрья» журналы №4 саны, 1958.
4. «Әдебий мийрасларымызды үйренейик», «Әмиўдәрья» журналы №10 саны, 1969.